

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Овчар Ольги Володимирівни
«Соціально-психологічні особливості стилю споживання
матеріальних благ особами з низьким економічним статусом» на здобуття
наукового ступеня кандидата психологічних наук із спеціальності
19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Презентоване дисертаційне дослідження присвячене актуальній соціально-психологічній темі сьогодення, адже життя сучасної людини в суспільстві пов'язане з багатьма труднощами, які викликають несприятливі психологічні реакції, багато з яких знаходяться в межах економічного життя людини. Сьогодні кожен з нас є очевидцем процесів соціального та економічного розшарування суспільства, погіршення якості життя, здоров'я та рівня добробуту. Водночас, бідні і заможні верстви населення диференціюють не лише за рівнем матеріального забезпечення, а й за стилем життя, цінностями, поставами, моделями поведінки, зокрема, у сфері споживання. Тому дуже важливою є психологічна конкретизація особливостей стилю споживання матеріальних благ особами з низьким соціальним статусом з метою підвищення їхнього усвідомлення, в умовах кризи суспільства споживання, необхідності і можливості змін у просторі стилів життя та споживання. Відтак, актуальність дисертаційної роботи Овчар Ольги Володимирівни не викликає сумніву.

Структура дисертаційної роботи виважена, має всі необхідні складові елементи і підпорядкована досягненню мети. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У вступі розглядається актуальність проблемами, зв'язок із науково-дослідницькою темою, визначено мету і завдання дослідження, об'єкт і предмет, наукову новизну одержаних в дисертації результатів, а також практичне значення результатів дослідження.

Мета дисертаційного дослідження визначена чітко, поставлені завдання підпорядковані досягненню мети.

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення проблеми стилю споживання осіб із низьким економічним статусом» дослідниця докладно розглядає наукові підходи до вивчення споживчої поведінки в суспільстві споживання та вплив різноманітних чинників на споживчу поведінку особи. На основі теоретичного аналізу стилів споживання матеріальних благ, характерних для сучасного українського суспільства, розглянуто особливості споживчої поведінки та стилю споживання в залежності від економічного статусу особи.

Теоретичний аналіз проблеми з метою визначення соціально-психологічних характеристик стилю споживання матеріальних благ осіб із низьким економічним статусом показав, що розвиток суспільства споживання стимулює дедалі більшу споживчу активність та, як зауважує автор, споживання є дійсно одним із провідних аспектів життя, важливість якого можна порівняти з професійною діяльністю, навчанням, поведінкою в родинному колі.

Власне цікавим у розділі є розгляд терміну «суспільство споживання», запропонований французьким філософом і культурологом Жаном Бодрійяром, який розробив теорію суспільства споживання та сформулював його основні ознаки, ключовою серед яких є надлишок, надмірна кількість предметів споживання. Автор розглядає стиль споживання матеріальних благ, як один з ключових аспектів реалізації споживчої поведінки та визначає його як усталену форму реалізації особою у власній споживчій поведінці цінностей, стереотипів, життєвих настанов та прагнень, соціальних мотивів, уявлень про «належний» рівень споживання.

Дослідниця зазначає, що стиль споживання виступає ключовим елементом стилю життя і засобом самоідентифікації людини в сучасному суспільстві споживання та стверджує, що стиль життя, а також відповідний йому стиль споживання є детермінантами конституювання соціальної

ідентичності, способом соціальної категоризації, за яким індивід демонструє своє членство у певній соціальній групі.

Детальний соціально-психологічний аналіз стилю життя осіб із низьким економічним статусом надав підстави для висновку, що представникам економічно проблемних середовищ притаманні відмінні від узвичаєних уявлення, цінності, моделі поведінки в різних сферах життєдіяльності, зокрема і у сфері споживання. Стиль споживання зумовлюється положенням особи в соціальній структурі суспільства, належністю її до певного соціального прошарку, а відмінності між соціальними верствами знаходять відображення у різних стилях споживання.

Аналіз досліджень дозволив автору стверджувати, що стиль споживання матеріально незабезпечених осіб характеризується сталістю, консервативністю, одноманітністю, але водночас і схильністю до демонстративного споживання, яке передбачає орієнтацію на більш заможні референтні групи, демонстрацію більш високого соціального та економічного статусу, ніж є насправді.

Важливо, що в межах теоретичного екскурсу за проблемою дослідження, авторка запропонувала дві власні праці, які надруковані у фахових психологічних виданнях.

В другому розділі, який присвячено емпіричному дослідженню соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ осіб із низьким соціальним статусом», описано програму емпіричного дослідження, організацію попереднього та констатувального етапів, обґрунтовано добір діагностичного інструментарію та визначено критерії розподілу випробуваних до груп із різним економічним статусом; представлено результати дослідження психологічних характеристик стилю споживання осіб із різним економічним статусом та визначено соціально-психологічні особливості стилю споживання матеріальних благ осіб із низьким економічним статусом.

За результатами емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ осіб із різним економічним

статусом виокремлено чотири компоненти стилю споживання матеріальних благ, властивих досліджуваній сукупності в цілому: пуританський, демонстративний, рефлексивний та гедоністичний.

Установлено, що особам з низьким економічним статусом більш притаманний пуританський, та менш – рефлексивний компоненти стилю споживання матеріальних благ, тобто вони більше орієнтовані на вартість товарів, ніж на будь-які інші характеристики, а також більш уважно ставляться до функціональних переваг та до складу продуктів, аніж до візуальної привабливості дизайну або престижності торговельної марки. Для пуританського компоненту стилю споживання характерне також постійне самообмеження, купівля та споживання тільки найнеобхіднішого, переважання дешевої ціни товару над усіма іншими його властивостями, тоді як рефлексивний компонент більше орієнтований на досягнення комфорту та придбання певного функціоналу за найбільш вигідну ціну.

З'ясовано, що особи з низьким економічним статусом схильні до самообмежувального пуританського стилю споживання матеріальних благ: уважні до ціни товарів, звертають увагу на акційні пропозиції від торговельних мереж, часто вдягаються у «секонд хенді»; намагаються купувати тільки найнеобхідніші речі, мало дозволяють собі імпульсних покупок. Слабка резистентність до впливів медіасередовища, бажання «бути як усі» призводить до того, що пуританський стиль змінюється на конформістський та/або демонстративний. Особливо яскраво це виявляється для предметів, які вживаються привселюдно – на вулиці, на роботі (наприклад, одяг, сучасні гаджети тощо).

Виявлено, що стиль споживання матеріальних благ осіб з низьким економічним статусом має статистично значущий зв'язок із ціннісною орієнтацією на відпочинок, зниженою інтернальністю, підвищеним страхом відторгнення та посиленою ціннісною орієнтацією на добробут.

Зазначено, що найбільше відрізняються особи з низьким та високим економічним статусом за соціально-психологічними характеристиками стилю

споживання матеріальних благ, пов'язаними із високим рівнем психологічного тяжіння до бідності, низьким рівнем мотивації досягнення успіху, зовнішнім локусом контролю, переважанням цінностей відпочинку, зниженою інтернальністю, слабшою ціннісною орієнтацією на здоров'я і посиленою ціннісною орієнтацією на повагу інших.

Зауважено, що стиль споживання матеріальних благ осіб із низьким економічним статусом характеризується такими соціально-психологічними особливостями як: пасивний стиль життя, переважання зовнішнього локусу контролю, прагнення досягнути стандартів споживання, прийнятих у суспільстві та споживати недосяжні матеріальні блага, споживання статусних продуктів під впливом референтних груп, недостатня розвиненість рефлексивності для підтримання позитивної ідентичності та опірності негативному впливу референтних груп, підвищений страх відторгнення, що обумовлює несамотійність прийняття рішень щодо власної споживчої поведінки, негативні очікування щодо майбутнього, сором перед іншими за своє матеріальне становище, схильність покладати відповідальність за споживчий вибір на зовнішні обставини чи інших людей. Такі результати засвідчили необхідність корекції негативних аспектів соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ осіб із низьким економічним статусом.

Як констатує автор, аналіз результатів, проведений відразу після завершення корекційної програми, не показав статистично значущих відмінностей за досліджуваними показниками, водночас суб'єктивні враження учасників після корекційних занять свідчили про появу більш глибокого усвідомлення мотивації власної споживчої поведінки, прагнення до більш свідомого та відповідального споживання, незалежності, автономії від думки оточуючих у власній споживчій поведінці. Натомість включення відтермінованої діагностики з метою перевірки ефектів корекційних вправ зафіксувало зміну трьох із п'яти показників на статистично значущому рівні, що дає підстави говорити про можливість корекції негативних аспектів

соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ осіб із низьким економічним статусом.

У висновках зроблено підсумок проведеного дослідження. Основні результати дисертації Ольги Володимирівни Овчар повною мірою знайшли відображення в авторефераті та наукових публікаціях здобувача.

Достовірність результатів дослідження забезпечувалися теоретичним обґрунтуванням вихідних положень, адекватністю використаних методик меті та завданням дослідження, поєднанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних, використанням широкого арсеналу математико-статистичних методів.

На основі аналізу дисертації, автореферату та публікацій можна зробити висновок, що виконана робота характеризується новизною, має теоретичну та практичну значущість. Автор виказала досить високий професійний рівень, вміння проводити серйозний науковий аналіз.

Оцінюючи в цілому позитивно дисертаційне дослідження Овчар Ольги Володимирівни, не можемо не висловити деякі побажання та зауваження:

1. Автор оперує категорією «економічний статус» і, слід зазначити, що відповідно етимології категорії статусу, яка походить з античності та визначається як поза борця, що виражає готовність до бою, дисертантка віднайшла влучну метафору «готовності до вироблення стилю споживання матеріальних благ», особливо в контексті психологічного тяжіння до бідності (за В. Васютинським). На нашу думку «економічний статус» має два виміри – об'єктивні економічні досягнення особи та оцінка цих досягнень з боку інших, що потребує більш розгорнутого пояснення і конкретизації по-перше, критеріїв та об'єктивних показників економічних досягнень особи; по-друге, хто і яким чином може здійснювати оцінку цих досягнень; і по-третє, функціонального змісту «суб'єктивного рівня матеріального добробуту».

2. В роботі обґрунтовано вибірку дослідження (377 респондентів віком від 18-60 років, які є представниками різних професій, місця проживання, статі, різного рівня доходу та освіти), водночас, варто було б описати її з

урахуванням рандомізації та стратометричного відбору, що є важливим з точки зору дослідницької етики. Також вважаємо, що варто було б врахувати чіткий віковий діапазон досліджуваних, адже віковий критерій переважно є визначальним щодо якості економічної соціалізації особистості.

3. В другому розділі дисертації автор виділяє психологічні індикатори, що є визначальними для дослідження соціально-психологічних особливостей стилю споживання матеріальних благ (локус контролю, мотивація досягнення, мотивація афіліації, ціннісні орієнтації), натомість цей вибір потребує більш розгорнутого обґрунтування – чому обрано саме ці показники, а не якісь інші, скажімо, схильність до конфліктної поведінки або комунікативна компетентність особи.

4. У дисертації представлено авторську анкету для визначення компонентів стилю споживання матеріальних благ, яка підкреслює прикладне значення дисертаційної праці, водночас вважаємо, що робота набула б більшої практичної ваги за умови створення методичних рекомендацій саме для фахівців, які працюють у сфері соціальної роботи.

Втім, позначені недоліки не носять принципового характеру і не впливають на доволі високий науковий рівень даної дисертаційної роботи.

Все це дає підставу стверджувати, що дисертація є самостійним, завершеним дослідженням, яке свідчить про наукову зрілість дослідниці, вміння вирішувати поставлені завдання. За актуальністю, новизною, рівнем розкриття поставлених проблем дослідження відповідає вимогам до написання кандидатських дисертацій, а **Овчар Ольга Володимирівна** заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата психологічних із спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

**Доктор психологічних наук,
професор, декан факультету психології
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки**

Ж.П.ВІРНА